

PRÁCE S INFORMAČNÍMI ZDROJI VE VOLNÉM ČASE DĚTÍ

JITKA BĚLOHRADSKÁ

Anotace: Příspěvek se zaměřuje na nejběžnější zdroje informací, s nimiž přicházejí do styku současné děti. Výzkum se zabývá dostupností počítačů a internetu a mírou efektivit jejich využívání jako zdroje potřebných informací, hledá odpovědi na otázky týkající se zájmu dětí o odbornou literaturu, časopisy a naučné pořady v televizi. Jmenované zdroje informací jsou uvažovány z hlediska vzájemného působení školního a mimoškolního prostředí v procesu vzdělávání žáků ZŠ.

Klíčová slova: Internet, informace, informační zdroje, informační technologie, počítačová technika, sebevzdělávání

ÚVOD

V dnešní době se v mnohém změnilo zdroje vzdělávání mladé generace. Vzhledem k zaměstnanosti rodičů i prarodičů dětí se oslabuje tradiční způsob přenosu zkušeností a moudrosti starší generace na mladší přímým kontaktem, vyprávěním, zodpovídáním všetečných dětských otázek, společnou prací apod. Toto předávání zkušeností se děje stále více zprostředkovaně. Nedostatek času na rozhovory rodičů s dětmi bývá "vynahrazován", kompenzován televizí, videem, počítačem, v lepším případě také knihami nebo časopisy. S novými zdroji informací a vzdělávání (např. s internetem) se děti, ale i dospělí, teprve učí zacházet.

Tento příspěvek se zabývá zdroji vzdělávání, které dnešní mládež obklopují, s nimiž je ve stálém styku a které mohou být velmi přínosné ve smyslu snadného šíření vzdělanosti, ale také nebezpečné, protože mohou vést k odcizení, dezorientaci, šíření nebezpečných informací a myšlenek apod.

Znát možnosti i nebezpečí moderních informačních technologií je naprosto nezbytné pro učitele, kteří ve své každodenní praxi musí reagovat na mnoho situací, jež vycházejí z dětského poznávání světa mimo školu. Učitelé by zároveň měli být rádci a průvodci po nesnadných a někdy záluďných cestách sebevzdělávání jejich žáků.

VÝCHOZÍ TEZE

Výzkumné šetření vycházelo z těchto předpokladů:

- 1) Děti mají přirozenou touhu po poznání ve všech sférách svého života a využívají pro uspokojení této potřeby veškerých dostupných možností.
- 2) Učení prostřednictvím zdrojů, které si děti samy volí, může být mnohdy účinnější než tradiční školní vyučování vzhledem ke zvýšené motivaci dítěte (výběr na základě vlastního zájmu a dobrovolnosti).
- 3) Vzhledem k vlastní nezralosti mohou mít děti obtíže zorientovat se v široké nabídce a v množství informací, kterých se jim dostává. Nezbytně tudíž potřebují pomoc dospělých - především učitelů a rodičů.
- 4) Děti přicházejí do školy s mnoha zkušenostmi, získanými mimo školu, které se přirozeně pokouší uplatnit. Mnohdy jsou však jejich zkušenosti neucelené,

nesystematické, případně i více či méně mylné a je na učiteli, aby dítěti pomohl si získané zkušenosti vyjasnit, doplnit a systemizovat.

- 5) Mnozí učitelé dokáží využít mimoškolních zkušeností dětí ve prospěch vlastního vyučování i ve prospěch samotných žáků. Svým přístupem podporují dovednost a potřebu sebevzdělávání žáků, učí je využívat všech dostupných zdrojů, orientovat se v nich a pracovat s nimi.
- 6) V současné době se realizuje celostátní projekt "Internet do škol", jehož cílem je technicky podpořit všeobecné rozšíření počítačové gramotnosti a kompetencí k využívání ICT. Předpokládáme však, že prozatím nejsou možnosti škol a možnosti jednotlivých žáků v rámci sebevzdělávání srovnatelné.

CHARAKTERISTIKA METOD VÝZKUMU A SOUBORU RESPONDENTŮ

Výzkumné šetření bylo realizováno prostřednictvím dotazníku pro žáky 4. – 9. tříd ZŠ v říjnu a listopadu 2002 na třech školách s výrazně odlišnými podmínkami:

1. Základní škola v obci (cca 3000 obyvatel)
2. Základní škola ve městě se 100 000 obyvateli
3. Základní škola s počítačovým zaměřením

Celkem se šetření zúčastnilo 344 žáků, z toho 155 dívek, 189 hochů. Pro účely tohoto příspěvku byly zpracovány především položky týkající se využívání PC a internetu ve volném čase dětí.

Šetření je počáteční sondou do terénu, která předchází chystaný rozsáhlejší výzkum problematiky zdrojů informací a možností sebevzdělávání žáků základní školy.

VÝSLEDKY VÝZKUMU

Zdroje informací

Položme si otázku, které z dostupných zdrojů informací děti v současnosti preferují. Vybrali jsme žáky, kteří mají k dispozici veškeré možnosti. Jejich odpovědi pak vyjadřuje následující tabulka:

Tab.1 - Preferované informační zdroje

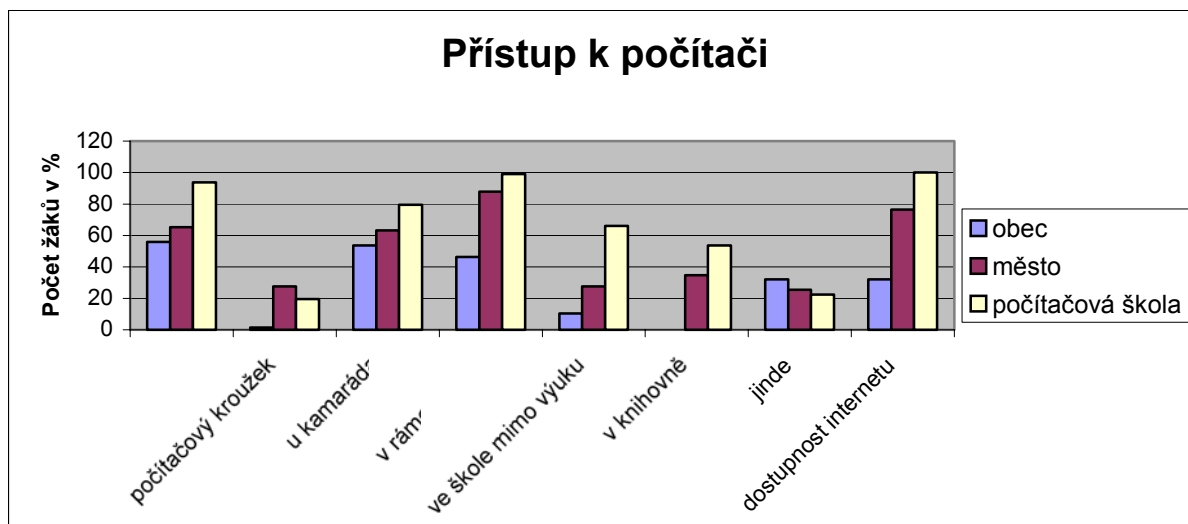
Zdroj	Počet žáků v %
Internet	80,4
Encyklopedie - knihy	62,5
Učebnice	52,7
Naučné knihy	50,9
CD encyklopedie	31,3
Jiné	13,4

Mají-li žáci k dispozici internet, jednoznačně jej upřednostňují před všemi ostatními možnostmi. Hned za ním se řadí tradiční zdroj odborných informací, kterým jsou tištěné encyklopedie. V posledních letech bylo vydáno velké množství výborně zpracovaných encyklopedií. Mnozí žáci je mají k dispozici ve svých knihovničkách a školní knihovny jsou jimi většinou velmi dobře vybaveny. Encyklopedie v knižní podobě jsou navzdory expandující technice stále výrazně více využívané než encyklopedie na CD. Je zajímavé, že velice malé procento zaujímají další zdroje informací (13,4% žáků uvedlo jako další využívané zdroje informací vědomosti rodičů a spolužáků, méně časopisy a v naprosto zanedbatelném počtu televizní pořady).

Dostupnost počítačové techniky

V posledních 12 letech se rozšířily počítače mezi veřejností nebývalým způsobem. Již nenajdeme školu, která by neměla k dispozici žádný počítač, v současné době je pořízení počítače (byť třeba staršího) reálné pro většinu rodin. Poslední roky navíc přináší relativně snadnou možnost připojení k internetové síti. V našem šetření jsme se zajímali o skutečnost, zda mají všechny děti bez ohledu na místo bydliště srovnatelné možnosti v přístupu k počítači a na internet. Výsledky šetření znázorňuje následující graf:

Graf 1 - Dostupnost počítače a internetu

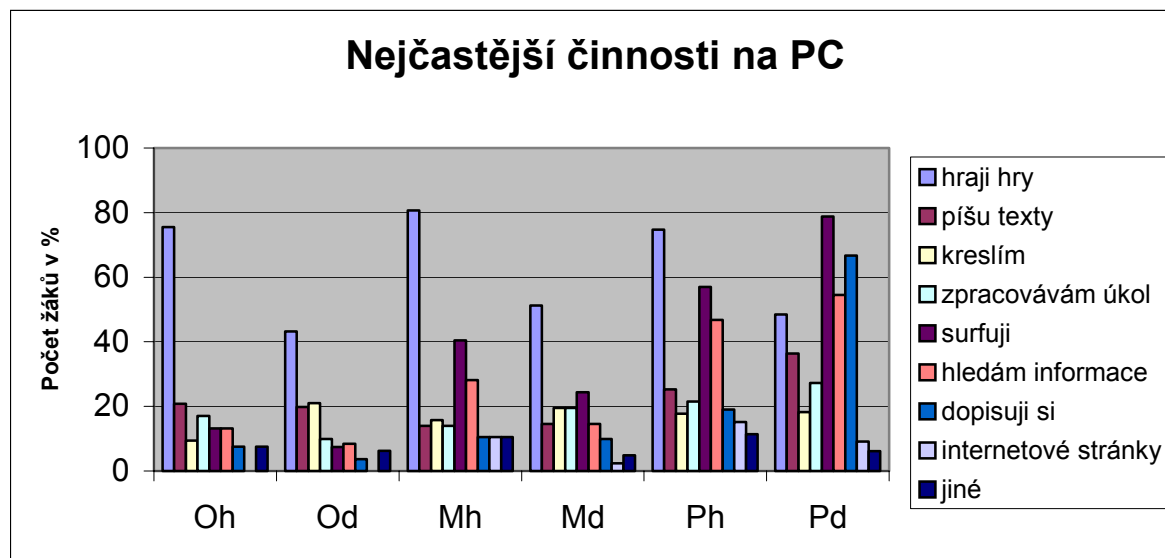

Jak je z grafu patrné, dosud mohou být výrazné rozdíly v dostupnosti počítačové techniky a internetové sítě. V současné době je státem podporováno rozšíření počítačů a internetu na všechny školy v rámci projektu "Internet do škol". Bohužel je technicky nemožné vybavit ihned všechny školy. Právě námi zkoumaná škola v menší obci byla zařazena až do druhé vlny. Domníváme se, že právě školy v malých obcích by měly být vybavovány přednostně vzhledem k omezeným dalším možnostem (ve velkých městech je dostupný internet v knihovnách, internetových kavárnách, vyšší procento rodin si může dovést PC do domácnosti apod.).

Nejčastější činnosti na PC

Dostupnost počítače sama o sobě není zárukou jeho účelného využívání. Počítač s připojením na internet může být velkým pomocníkem v sebevzdělávání a významným zdrojem poznání, může být však také pouhou drahou hračkou a neúčelným "polykačem" času. Následující graf (č.2) zobrazuje činnosti, které děti provozují na počítači minimálně jednou nebo vícekrát týdně.

Graf 2 - Nejčastější činnosti na PC

Vysvětlivky zkratk: O - škola v obci, M- škola ve městě bez zaměření na PC, P - škola ve městě se zaměřením na PC, h - hoši, d - dívky

Není nic překvapivého, že nejobvyklejší činností na PC je hraní her. Chlapci se věnují počítačovým hrám výrazně více než dívky (v průměru 77% chlapců oproti 45% dívek). Další činností, která je u dětí velmi oblíbená, je tzv. surfování po internetu, tedy necílené prohlížení různých internetových stránek s cílem spíše se bavit a hledat zajímavosti. Internet dává dětem také obrovské možnosti navazovat kontakty, dopisovat si elektronickou poštou či tzv. chatovat, tedy vést rozhovory s připojenými účastníky z celého světa. Nezanedbatelný podíl (samozřejmě tam, kde mají děti přístup na internet) nese také cílené vyhledávání informací, které děti zajímají nebo je potřebují pro výuku. Přímé využívání počítače pro úkoly zadané školou vykazuje jen malý počet žáků. V grafu je patrný vliv školního vzdělávání posíleného o výuku využívání výpočetní techniky a informačních technologií na výběr činností, které žáci preferují. Je důležité, aby výuka nebyla pouze teoretická, ale aby se sami žáci podíleli na aktivitách, v nichž uplatní získané dovednosti, rozvinou svou tvořivost, a které přinášejí konkrétní praktické výsledky. V některých školách se žáci podílejí na školním časopise, spoluúčastní se tvorby školních webových stránek, navazují kontakty se školami v jiných zemích, účastní se prostřednictvím internetu mezinárodních projektů apod.

Dětská literatura a časopisy

Práce s literaturou je na základních školách obvyklá v rámci předmětu český jazyk (tzv. povinná či doporučená četba). Náš trh je však natolik bohatý na dětskou odbornou literaturu z rozmanitých oborů a na dětské encyklopedie, že mají učitelé skutečně široký prostor k využívání knih ve výuce i k rozvoji dětského čtenářství a k motivaci pro sebezvzdělávání prakticky v kterémkoli předmětu.

Výzkumná sonda navíc naznačila (viz tab.2), že děti v naprosté většině projevují zájem o knihy alespoň tím, že navštěvují městskou nebo školní knihovnu (často obě). Tuto ochotu pracovat s knihami by učitelé mohli velmi dobře využívat, je však velmi důležité seznámit se s nabídkou každé knihovny a samozřejmě s dostupnými tituly a s možnostmi jejich využití při vzdělávací práci.

Tabulka 2 - Návštěvnost knihoven (počty dětí, navštěvujících knihovnu alespoň 1x měsíčně, v %)

	obec dívky	obec chlapci	město dívky	město chlapci
Městská min. 1x měs.	33,3	17	60,8	58,8
Školní min. 1x měs.	46,9	35,8	20,3	20,6
Navštěvuje celkem	80,2	71,7	93,2	90,4

Četba dětských časopisů

Na českém trhu je zdánlivě velmi široká nabídka časopisů pro děti a mládež. Hledáme-li však skutečně kvalitní dětské časopisy, které by byly pro děti čtivé a zajímavé a zároveň jim kromě zábavy přinášely i poučení a rozšiřovaly jejich obzory, pak se tato nabídka velmi povážlivě zredukuje. Stálicí, udržující si vysokou úroveň a přinášející jak zajímavá témata, tak i náměty pro vlastní uvažování a vlastní tvořivou činnost, je časopis ABC. Témata z různých oblastí světa přírody i světa člověka přinášejí dále Svět poznání a Svět zvířat, náměty pro zajímavé využívání volného času přináší Skaut - Junák, který však oslovuje jen omezenou skupinu dětí. ABC však čte relativně malé procento dětí, více chlapci než dívky a spíše mladší ročníky - nejčastěji žáci 4.-7. tříd. Ostatní jmenované časopisy uvádělo jen mizivé procento dětí. Dívky uváděly nejvíce populární "dívčí" časopisy, jejichž cílem je spíše bavit než poučit - Bravo a Bravo girl, Dívka, Top dívka, mnohé dívky čtou časopisy svých matek (Tina, Katka, Překvapení). Pouze mizivé procento dívek uvedlo, že časopisy nečtou. Chlapců - "časopisových nečtenářů" bylo podstatně více, navíc zájmy chlapců jsou diferencovanější a tím i tituly časopisů, které uváděli hoši, jsou rozmanitější. Nejvíce čtou chlapci časopisy týkající se počítačů a počítačových her (Level, Score, Game star), často komiksové časopisy (Kačer Donald, Čtyřlístek - nejvíce chlapci do 13 let), mnozí uváděli další tisk, určený spíše dospělým (Svět motorů, Magazín TV, sportovní stránky v novinách apod.).

Dívky v časopisech vyhledávají především články o známých lidech (hercích a zpěvácích), o populární hudbě, filmech, často uváděly dále zajímavosti o přírodě, hlavně o zvířatech. Chlapce zajímá především technika a sport, třetina hochů uváděla také témata z přírody a čtvrtina hochů se zajímá v tisku o vědecké objevy. Lze konstatovat, že chlapci preferují naprosto odlišné časopisy i odlišná témata než dívky, obecně se děti více zaměřují na senzace a zajímavosti než na témata, rozšiřující jejich znalosti. Málokteré dítě je podporováno rodiči ve čtení kvalitních časopisů. Domníváme se, že je velmi důležité, aby dětské čtenářství a zájem o kvalitní literaturu včetně časopisů podporovali a rozvíjeli učitelé v rámci svých vyučovacích předmětů, a to nejen svým přístupem, ale konkrétními aktivitami - prací s literaturou a časopisy ve výuce, cíleně zaměřenými domácími úkoly, doporučováním konkrétních článků k četbě apod. Rozhodně nestačí (jak to ve školní praxi velmi často bývá) omezovat se pouze na zadávání referátů bez další návaznosti a zájmu o to, s jakými zdroji informací žák pracoval. Před učiteli stojí velmi těžký úkol - usilovat a aktivně se zasazovat o to, aby vědění a vzdělávání neklesalo na žebříčku hodnot, aby se společnost nestala výhradně konzumní.

Využití televizních pořadů

Následující tabulka (č.3) vyjadřuje sledovanost čtyř typů pořadů, které mohou přispívat k sebevzdělávání žáků. Výsledky sondy naznačují, že televize je jedním z neopominutelných zdrojů informací a poučení, navíc pravděpodobně kompenzuje případné

omezenější možnosti jiných zdrojů - děti ze zkoumané školy v obci nemají školu vybavenou internetem, domácnosti jsou též podstatně méně vybaveny počítači a internetem než domácnosti ve městě, městská knihovna má podstatně rozsáhlejší nabídku titulů odborné literatury než knihovna obecní. Výrazně vyšší počty žáků sledujících zprávy, dokumentární filmy i vědomostní soutěže v obci než ve městě mohou mít právě tuto příčinu.

Tab. 3 - Pořady v TV sledované často nebo občas

Počty žáků v %	obec dívky	obec hoši	město dívky	město hoši
vědomostní soutěže	65,4	77,4	40,5	31,6
dokumentární filmy	53,1	62,3	37,8	34,6
výukové programy	19,8	15,1	14,9	11,8
zprávy	85,2	88,7	48,6	44,9

Zajímavým údajem zjištěným na základě naší výzkumné sondy je též využívání televizních pořadů ve výuce. Děti odpovídaly na otázku, pro které předměty se jim hodí pořady v TV. Na prvním stupni jednoznačně zvítězila přírodověda (80% žáků), na druhém místě za ní vlastivěda (60% žáků). Na druhém stupni využijí děti poznatky z televize nejvíce opět v přírodopise (55% žáků), dále v dějepise, zeměpise a občanské výchově. Odpovědi dětí korespondují s nabídkou televize - nejvyužitelnější jsou právě kvalitní přírodopisné, zeměpisné a dějepisné pořady na ČT2. Odpovědi dětí však také naznačily, že nabídka televize není jediným determinantem využívání TV pro výuku. Žáci některých tříd se totiž shodovali ještě na dalších předmětech - např. hudební výchově či fyzice. To naznačuje, že velmi záleží na přístupu jednotlivých konkrétních učitelů. Na školách najdeme jak učitele, kteří se omezují na svůj vlastní výklad a s mimoškolními zdroji informací nepracují, tak i ty učitele, kteří dokáží z nabídky mimoškolních zdrojů vzdělávání vytěžit pro rozvoj svých žáků maximum, a to bez ohledu na předmět, kterému vyučují.

Postoje učitelů k mimoškolním zdrojům vzdělávání žáků

Zaměříme se tedy nyní na otázky využívání informačních zdrojů (internetu, odborné literatury, časopisů a televizních pořadů) ve výuce a v samostudiu žáků v rámci zadaných domácích úkolů.

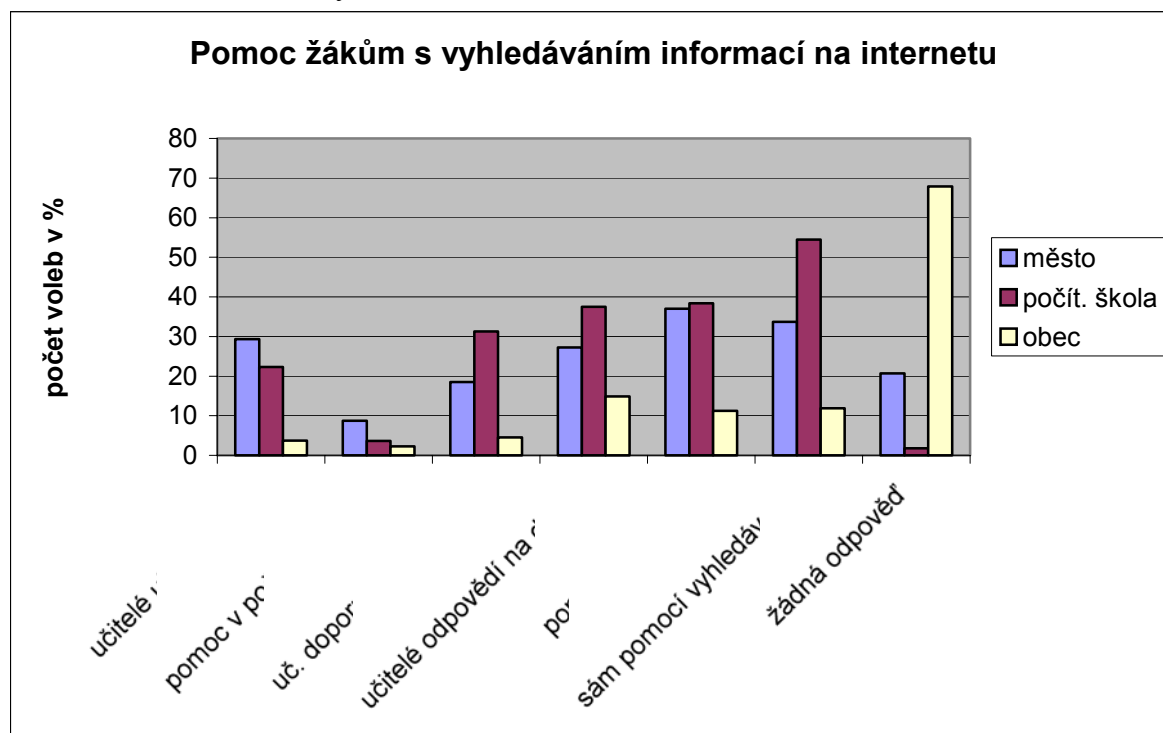
Jedním z ukazatelů, který může cosi napovědět o postoji učitelů k této problematice, je otázka, do jaké míry zadávají učitelé domácí úkoly, jejichž podstatou je vyhledávání informací v různých informačních zdrojích. Jak vypovídali žáci tří zkoumaných škol, úkoly zaměřené na vyhledávání informací dostávají většinou 1x za měsíc nebo i méně často. Pouze 14% žáků vypovědělo, že takovéto úkoly dostávají alespoň 1x týdně, naopak 21% žáků tvrdí, že takovéto úkoly nedostávají vůbec. V naší sondě se s tímto typem úkolů nejméně setkávají žáci ze školy v obci (34% žáků tyto úkoly nikdy nedostává), což může vycházet z relativně menších možností zdrojů informací (výrazně omezený přístup k internetu, omezená nabídka knih a časopisů v knihovně a pravděpodobně i v domácích knihovničkách), ale i z dalších příčin, které však prozatím nebyly předmětem zkoumání.

Omezíme-li se dále na internet jako zdroj informací s potenciální využitelností ve výuce, dostaneme se k ještě nižšímu číslu - v městské škole vypovědělo 28% žáků, že dostává za úkol vyhledat informace na internetu, z nich 18% dostane takový úkol jen příležitostně - méně než jednou za měsíc. 50% žáků však alespoň příležitostně může využít internet jako zdroj informací např. pro zpracování referátu. Výrazně lepší situace je podle očekávání v počítačově zaměřené škole, kde 68% žáků dostává vyhledávání informací na internetu jako domácí úkol, 40% však méně než jednou za měsíc. Internet jako jeden

z dostupných zdrojů může využít 83% žáků této školy. V obci je situace ovlivněna tím, že škola není internetem dosud vybavena. Proto zde učitelé tento typ úkolů téměř nezdávají. Pouhých 32% dětí má vůbec k internetu přístup (doma, u známých či příbuzných), 22% dětí zde internet občas použije jako zdroj informací pro školní účely.

Vzhledem k tomu, že internet je relativně velmi novým zdrojem informací, mnozí žáci s ním dosud neumějí efektivně pracovat (to dosud platí bohužel i pro mnohé dospělé - rodiče i učitele). Následující graf (č.3) znázorňuje, do jaké míry se žákům dostává rady a pomoci při osvojování dovedností pracovat s internetem jako zdrojem informací.

Graf 3 - Pomoc žákům s vyhledáváním informací na internetu

Další položka ukazuje, do jaké míry učitelé využívají počítačových učeben a počítačového vybavení pro aktivity vedené přímo ve škole. Výsledky této sondy jsou pro školu velmi nepříznivé. Městská škola prakticky nevyužívá počítače jinak než pro výuku výpočetní techniky nebo informatiky (pouze 3% žáků se účastní tvorby školního časopisu, 4% blíže nespécifikovala, jakých činností se účastní, naopak 89% žáků se nepodílí na žádné takové činnosti). Škola počítačově zaměřená dává dětem poněkud více prostoru pro tvořivé činnosti s využitím PC (31% dětí participuje na školním časopisu, 6% na tvorbě školních webových stránek, 7% na dalších činnostech), avšak i na této škole se 58% žáků podle svých výpovědí na žádné počítačem podporované činnosti nepodílí. Školu v obci jsme v této otázce nezkoumali vzhledem k tomu, že není adekvátně vybavena. Jak vyplývá z těchto výsledků, možnosti, které školy mají v současné době, jsou využívány se značnými rezervami. Zároveň je patrné, že vedení žáků k metodám práce s informacemi je značně rozdílné na různých školách a je závislé na "politice školy" a především na iniciativě a schopnostech jednotlivých učitelů. Zatímco na některých školách a pod vedením některých učitelů jsou dětem servírovány hotové připravené informace, které je nutno pouze uložit do paměti, jiné školy a jejich žáci pod vedením tvořivých a schopných učitelů se podílejí na mezinárodních projektech, experimentují, čile korespondují se spřátelenými školami v zahraničí apod.

ZÁVĚR

Začátek nového tisíciletí by bylo možno nazvat věkem informací. Informace nás mnohdy doslova zahlcují. V posledních letech se prudce rozvíjí technologie, které tok informací usnadňují a umožňují jejich rychlé šíření. Je samozřejmé, že tato situace přináší závažné důsledky pro školství. Obsahem vzdělávání již nemůže být pouhé předávání informací z generace na generaci, naopak jedním z nejdůležitějších úkolů školy je vést žáky k osvojení metod získávání, zpracování, ukládání a využívání dostupných informací. Všeobecné vzdělání je třeba rozšířit o vědomosti a dovednosti potřebné pro práci s informačními technologiemi. Hovoří se o tzv. druhé gramotnosti. Ruku v ruce se změnou úlohy školy se radikálně mění role učitele. Učitel přestal být nositelem vědění - děti získávají mnoho informací z jiných zdrojů - na učiteli však je důležitý úkol naučit děti se v tomto množství informací orientovat, oddělovat podstatné od nepodstatného, pravdivé od mylného či zkresleného, uspořádat poznatky, prakticky je využívat. Má-li učitel plnit tuto obtížnou úlohu, musí začít především u sebe - osvojit si množství nových potřebných vědomostí a dovedností pro práci s informačními a komunikačními technologiemi, metodiku práce s dětmi v tomto směru a mnohdy také změnit některé své postoje.

Výsledky výzkumné sondy naznačují, že v možnostech využívání informačních zdrojů a informačních technologií ve výuce i v sebevzdělávání žáků jsou dosud značné rezervy. Důvodem mohou být prozatím nedostatečné materiální podmínky škol, jejich vybavení potřebnou technikou, ale také neochota nebo nejistota učitelů způsobená nedostatečnou informovaností a chybějící cílenou přípravou učitelů v praxi.

Domníváme se, že je skutečně velmi žádoucí podpořit školy v jejich úsilí vychovávat děti k účelnému a efektivnímu využívání informačních technologií, a to jak materiálně, tak i dalším vzděláváním učitelů.

Literatura:

- Bělohradská, J.: Sebevzdělávací aktivity žáků základní školy ve volném čase. In: Sborník příspěvků z konference "Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní", 12.-14.12.2002 v Bratislavě, Univerzita Komenského Bratislava 2003
- Bělohradská, J.: Postoje učitelů k domácím úkolům a k mimoškolnímu vzdělávání žáků 2. stupně ZŠ. In: Sborník příspěvků z kolokvia „Biodromálne premeny učiteľa – učiteľ v premenách času“ 19.-20.6.2003, Prešov 2003
- Černochová, M., Komrska, T., Novák, J.: Využití počítače při vyučování. Praha, Portál 1998
- Maňák, J.: Nárys didaktiky. Masarykova univerzita, Brno 1995
- Říčan, P., Pithartová D.: Krotíme obrazovku. Praha, Portál 1995

AUTORKA – KONTAKT:

PaedDr. Jitka Bělohradská

katedra pedagogiky a psychologie

Pedagogická fakulta

Technická univerzita v Liberci

Hálkova 6

Liberec

Tel. 00420/ 48 534 48 10, E-mail: jitka.belohradska@vslib.cz